

Лозинська І.В.
кандидат економічних наук, доцент
доцент кафедри економіки
Сумського національного аграрного університету

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО РОЗВИТКУ М'ЯСО-МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА

Стаття присвячена висвітленню питань формування системи інституцій для розвитку м'ясо-молочного скотарства. Інституціональна недостатність проявляється у суперечливому і безсистемному характері інституційного регулювання галузі м'ясо-молочного скотарства, що знижує ефективність діяльності суб'єктів господарювання, призводить до зростання «подворового» виробництва та тіньового сектора економіки. Саме тому слід обрати такі інструменти регулювання, які дозволили б підвищити ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств в обраній галузі.

Ключові слова: м'ясо-молочне скотарство, сільськогосподарські підприємства, інститути розвитку

Лозинская И.В. ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ М'ЯСО-МОЛОЧНОГО СКОТОВОДСТВА

Статья посвящена освещению вопросов формирования системы институтов для развития мясо-молочного скотоводства. Институциональная недостаточность проявляется в противоречивом и бессистемном характере институционального регулирования отрасли мясо-молочного скотоводства, что снижает эффективность деятельности субъектов хозяйствования, приводит к росту «подворового» производства и теневого сектора экономики. Именно поэтому следует выбрать такие инструменты регулирования, которые позволили бы повысить эффективность функционирования сельскохозяйственных предприятий в выбранной области.

Ключевые слова: мясо-молочное скотоводство, сельскохозяйственные предприятия, институты развития

Lozynska I.V. FORMATION OF INSTITUTIONAL DEVELOPMENT IN MEAT AND DAIRY CATTLE BREEDING

The article is devoted to the formation of institutional framework for development of meat and dairy industry. Institutional failure is manifested in haphazard and contradictory character of institutional regulation of meat and dairy industry, which reduces the efficiency of businesses, leading to growth "home" production and shadow economy. Therefore, should choose such regulatory instruments that would increase the efficiency of the farms in the chosen field.

Keywords: meat and dairy cattle, agricultural enterprises, development institutions

Постановка проблеми. Перехід аграрної економіки на ринкові відносини нерозривно пов'язаний з реформуванням агропромислового комплексу, розвитком нових форм господарювання, що базуються на різних формах власності. Це передбачає радикальні зміни господарського механізму всієї аграрної сфери економіки, як на макро -, так і на мікрорівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених (Шпикуляк О., Шаститко А., Олейник А., Попов В.) свідчать про існування багатьох нерозв'язаних питань щодо визначення самого поняття «інститут», «інструмент інституціонального впливу» тощо.

Постановка завдання. Але на сьогоднішній день в умовах кризового стану виробництва м'ясо-молочної продукції в сільськогосподарських підприємствах є актуальним формування системи інституцій для розвитку галузі.

Виклад основного матеріалу. Функціонування економічних інститутів відбувається в умовах інституціональної невизначеності та недостатності. Інституціональна невизначеність проявляється у стохастичному характері

розвитку ринкових процесів та наявності ризику, який супроводжує всі економічні процеси. Інституціональна недостатність проявляється у суперечливому і безсистемному характері інституційного регулювання галузі м'ясо-молочного скотарства, що знижує ефективність діяльності суб'єктів господарювання, призводить до зростання «подворового» виробництва та тіньового сектора економіки. Саме тому слід обрати такі інструменти регулювання, які дозволили б мінімізувати виробничі витрати у короткостроковому періоді та були б еластичними щодо оптимізації таких витрат у довгостроковому.

За визначенням Д. Норта, «інституції - це правила гри в суспільстві, або придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію в певне русло. І як наслідок, вони структурують стимули в процесі людського обміну - політичного, соціального чи економічного. Інституційна зміна визначає шлях, яким суспільство розвивається в часі, і тому є ключем до розуміння історичної зміни» [1].

Отже, під інститутом необхідно розуміти систему організацій та установ, що створюють «правила гри», та формують систему обмежень, регулюючи тим самим економічні відносини в галузі виробництва.

Методологічні підходи нової інституціональної теорії до оцінки економічних процесів з точки зору організації економічної діяльності дають змогу розглядати інститути в якості організаційно-економічного механізму діяльності суб'єктів господарювання в галузі.

Зокрема, в працях Д. Норта, Л. Гурвіца, М. Олсона, М. Бюкенела економічний механізм розглядається крізь призму ефективності встановлених правил (інститутів) в державі, що являють собою «організаційний скелет». До них віднесено: формальні правила (закони, регуляторні акти, контракти), неформальні правила (традиції, звичаї, умовності), засоби примусу до виконання формальних правил (контролюючі органи).

У процесі здійснення своїх функцій і завдань традиційні інститути

використовують різноманітні засоби та інструменти впливу на діяльність в галузі м'ясо-молочного скотарства.

Неефективність інститутів і механізмів регулювання агропромислового виробництва в галузі м'ясо-молочного скотарства проявляється по-перше, у відсутності впливу адміністративного управління на всіх щаблях на виробництво продукції в агроформуваннях всіх типів; недостатню сформованість діючої ринкової інфраструктури в напрямку функціонування ланцюгу «виробник-переробник-споживач» м'ясо-молочної продукції, (кооперативні об'єднання, торгівельні канали, біржі та аукціони, посередницькі торговельно-закупівельні організації, асоціації оптової торгівлі тощо); часту зміни законодавчої бази. Зазначені проблеми не можуть не стримувати або обмежувати економічні інтереси товаровиробників галузі, що, у свою чергу, не може позитивно впливати на розвиток та реформування агропромислового виробництва, кон'юнктуру ринку, рівень споживання та забезпечення якісною, екологічно чистою продукцією та сировиною всіх споживачів, ефективність підприємницької діяльності [2].

Базовими інституціональними інструментами виробництва продукції скотарства є форма власності на землю, виробнича та соціальна інфраструктура, підприємництво на селі, адміністративні органи.

Доцільно буде виокремити три інституційні елементи, які формують весь механізм розвитку відносин в м'ясо-молочному скотарстві (табл. 1.).

Характерною особливістю функціонування аграрного ринку в Україні є невелика ємність первинного ринку реалізації сільськогосподарської продукції, тобто поставок продукції товаровиробниками безпосередньо переробним підприємствам, і зростаючий із року в рік обсяг вторинного ринку – посередництва. Так, якщо у 2000 р. сільськогосподарські підприємства реалізовували переробним підприємствам 21% м'ясної та 78% молочної продукції, то у 2013 р. – лише 13 % та 63% відповідно. Отже, протягом років відбувається посилення негативної тенденції щодо спрямування товаропотоків до комерційних каналів збуту з непрозорими умовами купівлі-продажу,

визначення якості продукції та цін, що призводить до значних фінансових втрат виробників [3].

Таблиця 1.

Інституційні елементи формування відносин в м'ясо-молочному скотарстві

Елемент	Функціонально-організаційна характеристика
Адміністративний (нормативно-правова база, державні органи та структури на всіх рівнях)	<ul style="list-style-type: none"> - розробка та втілення в життя державної політики щодо регулювання і забезпечення ефективного функціонування ринку скотарства; - забезпечення організації процесів модернізації і техніко-технологічної реконструкції сфери виробництва м'ясо-молочної продукції, її переробки, зберігання і оптової торгівлі; - здійснення товарних і фінансових інтервенцій з метою регулювання цін з метою оптимізації попиту і пропозиції.
Ринковий (попит і пропозиція, конкуренція, товаровиробники, споживачі, виробнича і соціальна інфраструктура)	<ul style="list-style-type: none"> - дослідження та прогнозування кон'юнктури аграрного ринку; - організація гуртових форвардних торгів м'ясо-молочною продукцією; - державне регулювання та контроль цін, експорту продукції, внутрішнього виробничого та ресурсного балансу через єдиний біржовий механізм.
Організаційний (форми взаємодії між господарюючими суб'єктами)	<ul style="list-style-type: none"> - збір інформації стосовно реального стану ринку м'ясо-молочної продукції; - формування й розроблення загальнодержавних, регіональних і галузевих програм, націлених на ефективний розвиток галузей і агроформувань; - асоціативні угоди між товаровиробниками продукції; - досягнення узгодженості в ланцюгу просування продукції від виробника до кінцевого споживача

Джерело: розроблено автором

За таких умов важливим інструментом регулювання аграрного ринку має бути розвиток інституцій реалізації сільськогосподарської продукції (оптових ринків, аграрних бірж, агроторгових домів, обслуговуючих кооперативів, виставок, ярмарків тощо), функціонування яких забезпечує вільний прозорий рух аграрної продукції. Сучасний стан їх розвитку в цілому дозволяє здійснювати торговельно-обмінні операції між виробниками сільгосппродукції та її споживачами, водночас, діяльності цих інституцій притаманна низка вад, а саме:

- недосконалість функціонування оптових ринків сільськогосподарської продукції, на яких, крім оптових партій, можна придбати продукцію в роздріб. Нині оптові ринки – це, насамперед, організовані майданчики для реалізації сільгосппродукції виробниками, які не завжди забезпечують формування оптової ціни;

- недосконалість функціонування організованого біржового ринку сільськогосподарської продукції (який останніми роками виконував переважно функції реєстратора зовнішньоекономічних контрактів), нерозвиненість хеджування, а також форвардної та ф'ючерсної біржової торгівлі, що не сприяє формуванню довгострокових планів розвитку сільгосппідприємств в частині гарантування одержання прийнятної виручки від реалізації продукції;

- відсутність налагодженого постійного каналу реалізації продукції для більшості сільгосппідприємств, що призводить до ускладнення процесу планування й управління збутовою політикою підприємства;

- недостатній рівень технічного супроводження лабораторіями з контролю за якістю продукції при її реалізації на ярмарках сільськогосподарської продукції, внаслідок чого споживачі можуть придбати неперевірені, небезпечні для здоров'я продукти харчування;

- недосконала та неефективна робота агроторгових домів, які у переважній більшості є дрібноторговими посередниками, що не сприяє раціоналізації каналів просування продукції від товаровиробників до споживачів [4].

Усвідомлення необхідності розвитку інституцій реалізації сільськогосподарської продукції на державному рівні є. Так, Міністерством аграрної політики та продовольства України у межах реалізації Ініціативи «Рідне село» 8.11.2013 р. в м. Києві відбулася презентація пілотного проекту заготівельно-збутової мережі, впровадження якого сприятиме формуванню прямих каналів збуту сільгосппродукції без посередництва. Проект буде поширено в усіх регіонах України, в яких передбачається створення близько

тисячі таких збутових точок у понад 100 містах з населенням понад 50 тис. осіб [5].

Одним із ключових інструментів регулювання аграрного ринку є система цін та ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. Основні засади цінової політики та здійснення державного регулювання, контролю (нагляду) й спостереження у сфері ціноутворення здійснюються відповідно до Законів України «Про ціни і ціноутворення», «Про державну підтримку сільського господарства України», а також Господарського кодексу України.

Функції регулювання аграрного ринку переважною більшістю країн світу покладені на спеціалізований орган, діяльність якого спрямована, передусім, на забезпечення цінового балансу на основні види сільськогосподарської продукції. Для його досягнення уповноважений орган використовує низку інструментів, ключовим серед яких є запровадження спеціальних цін залежно від обсягів виробленої продукції сільгосппідприємствами та світової кон'юнктури на аграрному ринку. Також широко використовуються різноманітні види підтримки споживачів з низьким рівнем доходів.

Особливістю спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП ЄС) є встановлення цільових цін за видами сільськогосподарської продукції, які є верхньою межею цін всередині ЄС і, як правило, істотно перевищують ціну світового ринку. Для запобігання дешевому імпорту, який може збити цільову ціну, на всі імпортовані продукти встановлюється мито у розмірі різниці між світовою і цільовою цінами («змінне мито»). Такий механізм цінової підтримки функціонує доти, доки ЄС є чистим імпортером, коли імпортні мита не мають ніякого впливу на внутрішню ціну, яка за цих обставин знижується до рівня ціни світового ринку. Щоб цього не допустити ЄС встановлює «інтервенційну ціну», тобто нижчу цінову межу, яка слугує гарантією для сільгосптоваровиробників. Країни закупають будь-яку пропоновану кількість відповідної продукції за інтервенційною ціною (за встановленими стандартами)

і тим самим запобігають падінню цін внутрішнього ринку нижче від цієї ціни [6].

З метою регулювання цін на сільськогосподарську продукцію в окремих країнах ЄС функціонують окремі спеціалізовані органи. Так, у Польщі з метою стабілізації ринку й захисту доходів фермерів держава проводить інтервенційні закупівлі сезонних надлишків сільськогосподарської продукції й продовольства і продаж цих продуктів у період дефіциту. Цю функцію виконує державне Агентство аграрного ринку, що діє на ринках зерна, молочної продукції, м'яса, цукру, хмелю й продуктів переробки картоплі. Агентство також встановлює експортні субсидії на експорт продукції [7].

У Чехії функціонує Державний сільськогосподарський інтервенційний фонд, діяльність якого спрямована на: здійснення інтервенційних закупівель визначених видів продукції за інтервенційною ціною; фінансування зберігання та, у випадку необхідності, переробку продукції, закупленої за інтервенційною ціною; реалізацію нагромаджених запасів продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках; надання субвенцій для підтримки експорту, запровадження системи виробничих квот [8].

Контроль за формуванням цін в Іспанії здійснюється Великою радою з цін при Міністерстві економіки та фінансів, яка за своєю суттю є робочим органом Урядової комісії з економічних питань. Регулювання цін здійснюється в основному на продукти першої необхідності, сільськогосподарську продукцію, а також на продукцію підприємств-монополістів. Перелік контрольованих державою товарів публікується в пресі. На засіданнях Великої ради розглядаються питання зміни цін на конкретні товари та послуги, розробка рекомендацій щодо цих питань, нагляду за виконанням рішень урядової комісії тощо. Контроль за цінами поширюється не тільки на державні, а й на інші, у т. ч. й приватні, підприємства [9].

У США обов'язки цінового регулювання в аграрній сфері покладені на Міністерство сільського господарства. У рамках федеральних сільськогосподарських програм фермери, що займаються вирощуванням

зернових, одержують від Міністерства сільського господарства позики на фінансування виробництва. Зібраний врожай вони можуть продавати за ринковими цінами і розплачуватися за позики частиною виторгу. Якщо ринкові ціни опускаються нижче рівня контрольних цін, встановлених конгресом, то фермер може здати врожай державі за контрольними цінами, розраховуючись за позику й одержуючи прибуток. У такий же спосіб регулюються ціни в молочній промисловості. Конгрес визначає «справедливий» рівень контрольних цін на молоко, олію, сир. Якщо ринкові ціни знижуються нижче цього рівня, то продукти скуповує держава і використовує їх на: безкоштовні сніданки для школярів; допомогу бідним; продовольчу допомогу країнам, що розвиваються. При цьому держава прагне підтримувати співвідношення між цінами на сільськогосподарські продукти і товари, які купуються фермерами [3].

Сучасний стан реформування галузі скотарства в Україні доводить необхідність перебудови всієї системи економічних відносин, яка охоплює одночасно виробництво, розподіл, обіг і споживання сільськогосподарської продукції.

Головне полягає в знаходженні початкових імпульсів, тобто «пускових механізмів», а відповідно, ланок, за допомогою яких можна вирішувати проблеми. Не менш важливо прослідкувати взаємозалежності між окремими інститутами. В Україні поки що взагалі відсутні підходи до конструювання життєздатних інституційних блоків з позицій взаємозалежності та пріоритетності (черговості) їхніх складових [9], що перетворює переважну більшість розроблених програм на декларації, які за своєю сутністю не можуть бути практично реалізовані.

Першочерговим «пусковим» елементом інституційних інструментів розвитку є розробка та впровадження в дію загальнодержавної обґрунтованої програми розвитку галузі м'ясо-молочного скотарства в сільськогосподарських підприємствах, що повинна стати національною ідеєю (рис.1).

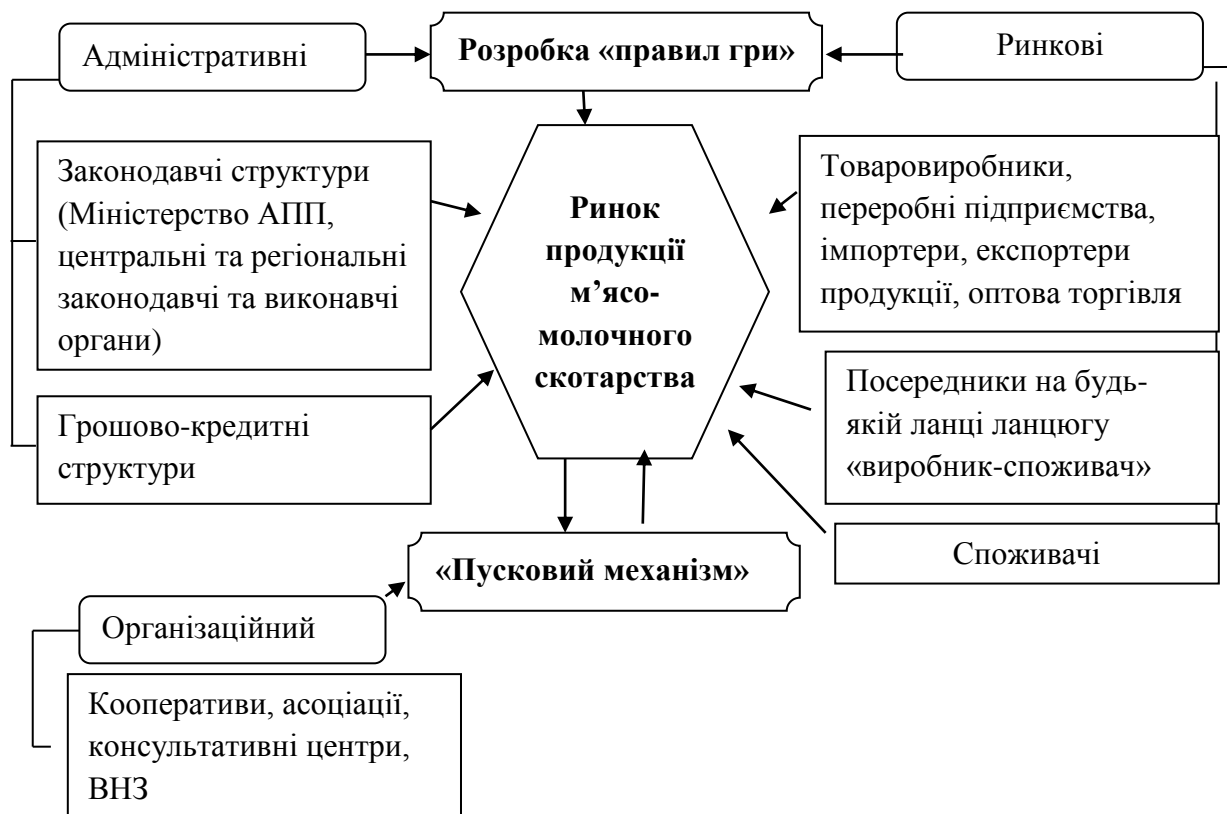

Рис. 1. - Схема взаємодії інституційних елементів в галузі

Джерело: розроблено автором

Державна підтримка сільськогосподарського виробництва в галузі скотарства має бути спрямована на забезпечення виробництва м'ясо-молочної продукції на рівні прибутковості, що забезпечує розширене відтворення, створення сприятливих соціальних умов життя сільських жителів та покращення добробуту їхніх сімей, формування передумов для збереження та комплексного розвитку сільських територій, задоволення потреб населення України в якісних і доступних продуктах харчування, розширення експортного потенціалу країни.

Не менш важливим є взаємовідносини між такими інституційними інструментами, як форма власності на землю та підприємництво на селі. На думку П. Саблука, інституційні реформи не є результативними через «...невирішення проблем трансформації земельних відносин, а без урахування ресурсу землі неможливо розробити рівноправні для сільського господарства економічні «правила гри», тобто сформувані ринковий зміст усіх складових

економічного механізму. Через це ціновому, кредитному, податковому, страховому механізмам усе ще притаманні певні риси планово-розподільчої системи господарювання [10].

Власність на землю будь-якого суб'єкта господарювання посилюватиме зацікавленість у відновленні даного ресурсу, можуть виникнути потреби в залученні інвестицій тощо. У свою чергу підприємництво як інструмент інституціонального впливу, що відображує й регулює відносини власності, є основою виробничих відносин, які орієнтуються на збільшення вартості капіталу, одержання власного прибутку та виробництво конкурентоспроможної продукції.

Висновки. Таким чином, не достатньо динамічні й системні інституційні перетворення, незавершеність ринкових механізмів призводять до ситуації, коли державна політика поглиблюватиме розбіжності між економічними інтересами значної кількості суб'єктів господарювання. За таких умов учасники економічних відносин постають перед необхідністю самостійно налагоджувати механізми взаємної співпраці, внаслідок чого стихійно виникатимуть нові правила здійснення господарських трансакцій, в яких регулююча і контролююча роль держави в тій чи іншій мірі вимушено поступатиметься місцем умовам неформальних угод.

Тому ефективність господарських інститутів, а отже - й сприятливість інституційного середовища в плані вирішення структурних проблем агропромислового розвитку, значною мірою визначатиметься тим, як самі учасники ринкових відносин розцінюватимуть запроваджені правила й норми виходячи із інтересів власної практичної діяльності. Це потребує створення сприятливих передумов, за яких суб'єкти господарювання зможуть, виходячи з наявних ресурсних можливостей та оточуючого інституційного середовища, реалізовувати свої інтереси шляхом розробки та практичного втілення власних ефективних економічних стратегій, не ущемляючи при цьому інтереси інших ринкових суб'єктів [11].

Література:

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки: [пер. з англ. І. Дзюб.] / Д. Норт, І. Даглас - К.: Основи, 2000. – 198 с.
2. Шпикуляк О. Г. Інституціональні аспекти аграрного ринку /О.Г.Шпикуляк// Економіка АПК. – 2008. - № 5. - С. 114-118
3. Кирилюк Є. М. Трансформація структури економічних відносин на аграрному ринку України / Є.М. Кирилюк, А.М. Прошаликіна // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1323>
4. Савченко В. Ф. Національна економіка. Підручник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mobile.pidruchniki.ws/1471122138012/ekonomika/infrastruktura_gospodarskogo_kompleksu_natsionalnoyi_ekonomiki/article?art_id=246831725&cat_id=244277212
5. Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV // Урядовий кур'єр. – 2004. – № 184. – 29 вересня
6. Білик Ю.Д. Становлення і розвиток сучасного продовольчого ринку в Україні / Ю.Д. Білик // Формування та розвиток аграрного ринку : Матеріали Шостих річних зборів Всеукраїнського конгр. вчен. економістів-аграрників, Київ, 16-17 січ. 2004 р. / Редкол. : П.Т. Саблук та ін. – К. : ННЦ ІАЕ, 2004. – С. 187
7. Кобута І. Політика деяких країн у ціноутворенні на сільськогосподарську продукцію / І. Кобута, Н. Сеперович // Пропозиція. – 2000. – № 10. – С. 110-111
8. Губені Ю.Е. Інтервенційний сільськогосподарський фонд як інституція регулювання аграрного ринку в Чехії / Ю.Е.Губені // Економіка АПК. – 2004. – № 10. – С. 150 –154
9. Глобальний конкурентний простір: Монографія / [наук. ред. О. Г. Білорус]. – К.: КНЕУ, 2007. – 680с
10. Саблук П. Т. Основні напрямки високоефективного агропромислового виробництва в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. - № 7. - С. 3-15.
11. Котько Н.М. Роль інституційного середовища у формуванні галузевої структури апк /Н.М. Котько// Інноваційна економіка. – 2009. - №3. – С.11-14